

*Др Жарко Калезић,
Пољопривредни институт — Титоград*

Фактори подруштвљавања производње на индивидуалним пољопривредним газдинствима у Црној Гори

У проучавању кретања друштвено-економских односа на селу значајно мјесто заузима анализирање фактора, тј. услова, путева и могућности за подруштвљавање производње индивидуалних пољопривредних газдинстава. У томе је од посебног значаја питање земљишне својине, као једне од основних институција на селу која, без обзира на политички систем у некој земљи, доживљава сталне промјене.

Социјалистички друштвено-политички систем, полазећи од основних циљева свога развоја, доводи до значајних промјена у земљишној својини. Након побједе револуције основни задатак у овој области био је прелазак са ситног сељачког посједа и натуралне производње на крупну, високоинтензивну социјалистичку производњу, преко стварања крупних социјалистичких организација. Истовремено, требало је из аграрне структуре елиминисати капиталистичке облике својине. У том смислу утврђени су аграрни максимум и друге мјере аграрне политике. Међутим, са становишта захтјева изградње социјализма, који подразумева преображај села и подруштвљавање земљишне својине, могу се користити разне форме. Ове промјене у нас имале су, и даље имају, специфичан развојни пут. Умјесто колективизације цјелокупног пољопривредног земљишта, без обзира у чијем је власништву оно било, социјалистички преображај села усмјерен је на постепено подруштвљавање пољопривредне про-

изводње, уз претварање земљорадника у удружене произвођаче и његово укључивање у самоуправне друштвене процесе.

Сам процес подруштвљавања, тј. социјалистички преображај пољопривреде, врши се на два начина: подруштвљавањем средстава за производњу и подруштвљавањем процеса производње. У ствари, ради се о једном сложеном процесу који захтијева веома висок степен организованости производње, прераде и промета пољопривредних производа, производње која се заснива на потпуној подјели рада и пораста функције личног рада, због чега улога власништва на земљу све више губи значај.

Послије побједије револуције и спроведене аграрне реформе, у Југославији је извршено подруштвљавање индивидуалног пољопривредног сектора путем колективизације и стварања сељачких радних задруга. Колективизација је извршена тако што је сељаку остављена на коришћење мала површина земљишта, такозвана окућница, и веома ограничен сточни фонд. Све остало унио је у задружне фондове. Овакве сељачке радне задруге, будући да нијесу располагале са свим потребним факторима развоја који би им омогућили организовање крупне производње, засноване на модерној технологији и организацији рада — нијесу показале предности концентрације земљишне територије, сточног фонда и средстава рада. Таква ситуација довела је у питање оправданост њиховог друштвено-економског постојања, због чега је 1953. извршена њихова реорганизација. Стога долази до квалитетно новог приступа у избору пута за подруштвљавање пољопривредне производње индивидуалног сектора у Југославији. Такву функцију сада преузима земљорадничка (пољопривредна) задруга. Она представља својеврсну, специфичну економску и друштвену организацију и продукт је измијењеног аграрног концепта на сектору подруштвљавања пољопривреде индивидуалног посједа. Како располажу друштвеним средствима, оне су, с обзиром на такав карактер средстава, друштвене организације, преко којих се јачају друштвени фондови и репродукција у пољопривреди. Истовремено, њихов задатак је да путем кооперативне сарадње са индивидуалним пољопривредним произвођачима трансформишу и напуштају ситну производњу, претварајући је у крупну социјалистичку производњу. Према томе, задруге су биле средство а кооперација форма преко којих је друштво настојало да реализује свој циљ у области индивидуалне пољопривредне производње.

Међутим, 1965. са доношењем мјера привредне реформе долази до измјена у друштвено-економској функцији задруга. Њима се тада укидају одређене бенефиције, као што су монопол у организовању производње сарадње са индивидуалним пољоприв-

вредним произвођачем и откупу његових производа. То право даје се сада и другим радним организацијама друштвеног сектора.

Усвајањем Устава СФРЈ 1974, на нов начин регулисано је питање личног рада и удруживања индивидуалних пољопривредних произвођача. С тим у вези, у члану 64. Устава каже се: „Зајамчује се слобода самосталног личног рада средствима рада у својини грађана кад обављање дјелатности личним радом одговара начину, материјалној основи и могућностима личног рада и кад није у супротности са начелима стицања дохотка према раду и другим основама социјалистичког друштвеног уређења...”.

Сам акт удруживања земљорадника, полазећи од уставних начела, може се у практичном смислу вршити на два начина — њиховим међусобним удруживањем или са организацијама удруженог рада, иако је у оба случаја суштина иста. Тим су утврђени основни елементи савремене аграрне политике у нас, посебно у дијелу који се односи на унапређивање производње и друштвену позицију индивидуалног пољопривредног произвођача.

НЕКИ ФАКТОРИ И РЕЗУЛТАТИ ПОДРУШТВЉАВАЊА

Текућа аграрна политика води рачуна о чињеници да се на селу врше значајне промјене у економској и социјалној структури становништва под утицајем укупног развоја и тежњи за сталним побољшавањем услова живота, рада и стандарда. Позитивна кретања праћена су одређеним друштвеним и економским проблемима који се огледају у неадекватном положају пољопривредних произвођача на селу, њиховој недовољној укључености и повезаности са друштвеном привредом и удруженим радом. Наше село сада карактерише одлив виталних елемената и све веће старење, а са знатно мањим бројем становништва треба производити веће количине пољопривредних производа.

Сам процес подруштвљавања — трансформације индивидуалних газдинстава сложен је и дуготрајан, јер се ради о преуспјеравању и модернизацији пољопривредне, посебно тржишне производње, што намећу многобројни фактори. Тиме треба постићи разбијање затвореног типа села и аутаркичног сељачког газдинства, и укључити сељака у друштвену подјелу рада.

Миграциона кретања сеоског становништва и његово укључивање у непољопривредне дјелатности умањује радну снагу на селу. Газдинства која су на тај начин остала без радне снаге заснивају разне видове сарадње са друштвеним организацијама, дају земљу у закуп или продају дијелове свога посједа, рјебе и читав посјед.

Многа газдинства су без најосновнијих средстава за рад и без радне стоке. Иако се у посљедње вријеме повећава број трактора на селу, одређен број газдинстава, посебно ситних, није у могућности да обрађују свој посјед, па га даје у закуп или ступа у одговарајућу сарадњу са друштвеним газдинствима. Закупни односи могу да се успоставе или унутар индивидуалних газдинстава или између индивидуалних и друштвених газдинстава. Отуда појава закупа сама по себи увијек не значи да је тиме остварен процес подруштљавања земље, али означава почетак кидања власништва сељака на земљу, чиме се побољшавају услови за превођење таквих површина у друштвено власништво. Међутим, узимање земље у закуп коју нуде индивидуална газдинства често је за друштвене организације економски неприхватљиво, ако се ради о уситњеним и разбацаним парцелама које захтијевају недопустиве трошкове за организовање производње на њима.

Узимање земље у закуп (у анализираној 1969. години) од стране индивидуалних газдинстава израженије је него давање, јер, према подацима табеле 1, преко 3% укупног броја газдинстава узимају, а испод 1% дају земљу у закуп. Овакав неубицајен однос проузрокован је још до краја (мада је процес у току) неизвршеној концентрацији земљишних површина којима располажу организације друштвеног сектора. С обзиром на те околности може се оцијенити да ће ускоро доћи до промјена тако успостављеног односа у давању и узимању земљишта у закуп од стране индивидуалних газдинстава. Индивидуално газдинство у закуп узима просјечно скоро 2 ha, а даје испод 1 ha. Највећи је број газдинстава до 2 ha која узимају и дају земљу у закуп а највеће површине дају и узимају „крупна“ газдинства — преко 8 ha. Овакав однос индивидуалних газдинстава према закупу земље заснован је на чиниоцима економског карактера. Ситна газдинства због познатог ограничења у расположивости основних фактора производње — радне снаге и средстава рада — принуђена су да дају земљу у закуп, односно, ако су у вишку са овим факторима, онда, ради повећања свог дохотка, узимају земљу у закуп. Крупним газдинствима наведени фактори омогућавају узимање просјечно већих површина у закуп, поготово у брдско-планинском подручју, гдје су с обзиром на земљишну структуру тих површина (претежно планинске ливаде и пашњаци), за њихову обраду потребна знатно мања улагања рада и средстава, тј. гдје је испољен већи степен екстензивности пољопривредне производње.

Таб. 1. Закуп земљишта у односу на величину посједа 1969.¹⁾

Величина посједа	Укупно газдинства	Закуп земљишта			
		Узето у закуп газдинства	површина	Дато у закуп газдинства	површина
Свега	63 736	2 087	5 932	424	685
до 2 ha	29 518	920	542	265	303
2-3	8 607	263	358	40	35
3-5	9 730	278	446	40	35
5-8	7 360	237	779	30	46
преко 8	8 521	369	3 807	49	226

Међутим, као фактор подруштљавања много је важнија од закупних односа производна сарадња, тј. кооперација између индивидуалних произвођача и друштвеног сектора. Јер, кооперацијом се постиже да се индивидуална газдинства укључују у друштвени процес производње а тиме и у друштвену подјелу рада, која води унапређивању производње и њеној специјализацији. Тиме се врши подруштљавање појединих процеса производње и дијела новостворене вриједности — све до земљишта. Кооперација по својој садржини не представља само техничко-технолошке промјене већ она утиче и на формирање нових друштвено-економских односа.

У анализираном периоду од 1957. када се јављају први почеци кооперације па до 1971. — под утицајем укупног друштвено-економског развоја и промјена вршених у њему — долазило је до осјетних осцилација у обиму кооперативне сарадње и примјенљиваним видовима кооперације. Тако је број газдинстава обухваћених кооперацијом остварио тенденцију раста све до 1966, када постиже максимум, затим двије наредне године биљежи пад да би се на том нивоу задржао — чиме је заустављен негативан тренд (таб. 2). Испољено кретање броја копераната било је претежно посљедица друштвено-економске позиције земљорадничке задруге. Уколико је задруга, као партнер у кооперацији, била економски јача и располагала моћнијим и савременијим средствима, онда је била у повољнијој позицији да шире захвата, одређеним видовима економске сарадње, индивидуална газдинства. Друштво је путем разних видова субвенција и финансијске помоћи настојало да потпомогне и убрза на овакав начин установљен процес подруштљавања пољопривредне производње. Као резултат укупних настојања која су респектовала економски интерес индивидуалног произвођача њихов број је растао све до

¹⁾ Извор података: Попис пољопривредних газдинстава 1969. Статистички билтен 720.

1966. Доношењем мјера привредне реформе, 1965, кооперација је постављена на принципу робно-новчаних односа који искључују све елементе „неекономског карактера“ — субвенције и др. Земљорадничка задруга губи монопол у откупу пољопривредних производа, а право на кооперативну сарадњу са индивидуалним произвођачима добијају и остале организације друштвеног сектора. Такве промјене, које су резултат измјена у привредном систему, у првим годинама њиховог реализовања негативно дјелују на до тада остварен пораст у број коопераната, што се испољава у тенденцији смањивања њиховог броја. Међутим, пад броја коопераната (који је 1969. заустављен) не значи да је дошло и до смањења укупних позитивних ефеката које кооперација остварује у подруштвљавању процеса пољопривредне производње. Јер је „нова“ кооперација тржишна кооперација, у којој доходак постаје основни тржишни принцип и мотив произвођача који развија његову заинтересованост и упућује га на најрационалније коришћење фактора производње. Тиме се постпјесује робна производња која убрзава укупни развој индивидуалних газдинстава и брже их укључује у цјелокупан друштвено-економски развој друштва.

Таб. 2. Кретање броја коопераната укупно и по гранама производње

Година	Укупно	У ратарској производњи	У дугого- дишњим засадима	
			У сточарству	
1957.	443	—	—	443
1958.	471	371	—	100
1959.	2 788	1 284	28	1 556
1960.	2 767	1 585	20	1 162
1961.	1 717	638	159	920
1962.	2 908	—	—	2 908
1963.	2 411	—	—	2 411
1964.	6 338	3 468	40	2 830
1965.	7 511	3 841	—	3 579
1966.	9 755	5 360	352	4 043
1967.	7 054	4 354	432	2 268
1968.	5 494	3 790	245	1 459
1969.	5 031	4 745	166	606
1970.	6 194	5 306	160	728
1971.	6 003	5 622	30	351

У анализираном периоду остваривани су различити облици економске сарадње између друштвеног сектора и индивидуалних произвођача од тзв. производне кооперације, вршење услуга механизацијом, снабдијевање репродукционим материјалом до кооперације у сточној производњи.

Највећи обим кооперативне сарадње у биљној производњи постигнут је у сервисирању индивидуалних газдинстава механизацијом друштвеног сектора и другим услугама везаним за снабдијевање репроматеријалом (таб. 3). У посматраном периоду није била знатније коришћена механизација друштвеног сектора у обради индивидуалног посједа. Основни је разлог незаинтересованост сељака за механизације свих могућих операција у производном процесу а наглашени интерес за поједине операције, нпр. за орање. Тиме је била смањена могућност економичног искоришћавања већег броја трактора и његових прикључака. Други значајан ограничавајући фактор за ширу примјену механизације био је уситњеност и разбацаност парцела индивидуалних газдинстава.

Таб. 3. Кретање обављених радова у кооперацији

Обављени радови у ха	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.
Обично орање	2 050	1 414	1 506	1 109	1 045	965	999	466
Дубоко орање и риголов.	531	418	217	253	309	95	69	55
Сјетва	444	22	—	34	12	15	—	—
Жетва	5	203	34	78	406	43	203	5
Вршидба у тонама	33	1 145	710	590	1 020	146	441	500
Превоз. пољ. произ. у т.	4 370	6 953	5 070	1 580	1 320	900	677	710
Сјеме пшенице у т.	159	115	169	86	49	23	11	43
Сјеме кукуруза у т.	25	6	3	3	2	2	1	17
Воћне саднице у 000 ком.	6	15	33	19	24	18	30	18

Испољена тенденција смањивања услуга у првом реду узрокована је све већим бројем трактора коју посљедњих година набављају индивидуална домаћинства, и користе се не само за обраду на сопственом посједу него и као услуга другим произвођачима.

Кооперација у сточарству реализовала се у два основна вида — давањем (под одређеним условима) приплодних грла стоке (говеда и овце) индивидуалним произвођачима и, други, у производњи меса — тов стоке, који је био масовније заступљен.

Посебно је у томе била значајна кооперација у тову оваца иако је у кретању овакве производње било знатних колебања, како се то види из података таб. 4. Неуједначеност броја оваца товљених у сарадњи друштвених организација и индивидуалних произвођача, посљедица је углавном нестабилности тржишта меса, мада су постојали производни услови за знатно већу и стабилнију производњу овчијег меса на овај начин.

Таб. 4. — Кретање бројног стања стоке товљене у кооперацији

Врста стоке	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.
Говеда	300	869	157	385	466	7	—	—
Овце	2 857	4 177	7 943	16 263	12 504	1 621	4 940	46 100

ЗАКЉУЧАК

Подруштвљавање пољопривреде представља веома сложен процес, јер зависи од знатног броја чинилаца који се при дјеловању међусобно условљавају и допуњују, и само ако су јединствено усмјерени према истом циљу, могу се постићи задовољавајући резултати. Зависно од историјског и друштвено-економског развоја, у нас су примјењивани и различити облици подруштвљавања пољопривреде индивидуалног сектора. У послјератном периоду подруштвљавање је вршено путем колективизације индивидуалног посједа, да би се, под утицајем укупног развоја, прешло на подруштвљавање преко процеса производње, што је више одговарало развоју утврђених друштвено-економских односа, у чему су постигнути одређени али још не задовољавајући резултати.

Упоредо са истакнутим облицима подруштвљавања у анализираном периоду најзначајнији резултати подруштвљавања земљишта постигнути су куповином од индивидуалних газдинстава и интензификацијом производње на њима од стране друштвених газдинстава. Тако је створен претежан дио данашњих пољопривредних површина у друштвеном сектору. Ваља очекивати, али не и у значајнијем обиму, да се и у наредном периоду настави процес куповине земљишта, у првом реду оног које припада старачким домаћинствима. То ће првенствено зависити од његове прометне цијене и могућности извршења централизације и организације земљишне територије којом би се обезбиједила економска оправданост искоришћавања.

Подруштвљавање процеса пољопривредне производње представљаће у наредном периоду најзначајнији вид подруштвљавања, јер на то упућује све већа оријентација индивидуалних газдинстава — робној и специјализованој производњи.

Најновији друштвени однос према личном раду и средствима рада индивидуалних пољопривредних произвођача, утврђен новим уставним рјешењима, отвара, преко удруживања сељака (међусобно или са основним организацијама удруженог рада) знатно шире и у перспективи велике могућности за подруштвљавање пољопривреде индивидуалног сектора.